

офіційного опонента на дисертацію *Романа Петровича ЧМЕЛИКА* на тему
**“Сучасне українсько-польське пограниччя: державний кордон та
ідентичність населення”** на здобуття наукового ступеня доктора історичних
наук за спеціальністю 07.00.05 – етнологія

Тема дисертаційного дослідження Романа Чмелика поза всяким сумнівом є актуальною. Адже досі у вітчизняній історіографії відсутні етнологічні праці про пограниччя українців зі своїми найближчими сусідами – поляками, білорусами, росіянами, молдаванами, румунами, угорцями і словаками. Досвід багатовікового міжетнічного, передовсім етнокультурного, контактування з цими етносами заслуговує на уважне етнологічне вивчення. Адже в ході історичного розвитку тут мали місце різні етнічні процеси і явища: етнокультурні, етномовні, етнорелігійні тощо. Тому подібні дослідження заслуговують схвалення і підтримки. Вони сприяють глибшому пізнанню складних етнічних процесів, які мали місце на пограниччі в минулому й дозволять уникнути непорозумінь і помилок при розбудові міжетнічного співробітництва на сучасному етапі. Саме тому досягнення автором мети дисертаційного дослідження – *“дослідити проблему формування етнічної ідентичності населення на сучасному українсько-польському пограниччі, а також висвітлити вплив сучасних політичних і соціально-економічних змін на трансформацію ідентичності мешканців прилеглих до кордону територій та роль етнокультурного чинника у цьому процесі”* є на часі і матиме прикладне значення.

Українсько-польське пограниччя займає особливе місце в етнічній історії українського народу. В часи Середньовіччя воно не раз було ареною суперництва між володарями Русі і Польщі за “червенські городи”, згодом стало територією міжетнічного етнокультурного контактування і лише в ХХ столітті із завершенням Другої світової війни між двома народами – польським і українським – виріс державний кордон між ПНР і УРСР. Встановленню на

кордоні загорожі з колючого дроту, влаштуванню контрольної смуги і зведенню прикордонних спостережних веж передували варварські етнічні чистки: взаємне “добровільне” (а насправді – добровільно-примусове) переселення (точніше – витискання) поляків з України в Польщу і українців – з Польщі в Україну. А трохи згодом комуністичною владою Польщі була проведена депортаційна акція “Вісла”, внаслідок якої автохтонне українське населення Лемківщини, Надсяння, Холмщини і Підляшшя опинилося на півночі Польщі й було дисперсно розселене (з метою якнайшвидшої асиміляції) на так званих “віднайдених землях”. Після цього українсько-польське пограниччя втратило свій так би мовити природно-історичний характер міжетнічного порубіжжя і стало міждержавним кордоном. Дослідження ідентичності населення по обидва боки сучасного українсько-польського кордону безумовно становить істотний момент новизни розглядуваного дисертаційного дослідження. Адже вона формувалася під тиском багажу взаємних кривд і образ першої половини ХХ ст. (які на жаль, як засвідчують події останніх років, доволі живучі і їх не вдалося подолати й досі).

Позитивно оцінюючи методологічний інструментарій, застосований автором для проведення розглядуваного дослідження, особливого схвалення заслуговує метод польових етнографічних досліджень. Адже в ході численних етнографічних експедицій по обидва боки від кордону дослідник мав можливість безпосередньо спостерігати за життям мешканців сучасного українсько-польського пограниччя, тобто мав фактологічний матеріал так би мовити з перших рук. Ще одним безсумнівним плюсом було залучення до польових пошукових робіт польського етнолога, що очевидно сприяло більшій об’єктивності одержаних результатів. Також варто зазначити, що результати польових етнографічних досліджень Р. Чмелика впорядковані відповідно до існуючих вимог і передані на зберігання в Архів Інституту народознавства НАН України.

Автор дисертації на значному джерельному матеріалі (передовсім – польовому етнографічному, власноруч зібраному під час народознавчих

експедицій в польських та українських місцевостях по обидва боки польсько-українського кордону) зупиняється на історії становлення кордону між УРСР і ПНР, наслідках цього процесу для місцевих мешканців. Зокрема, автор слушно підкреслює, що встановлення державного кордону між Польською Народною Республікою та Радянською Україною означало фактично припинення міжетнічного контактування між мешканцями обох сторін порубіжжя. Особливо якщо зважити, що після депортації українців поселення з польського боку обезлюдніли і до початку 50-х років XX ст. стояли здебільшого пустою. Принагідно зауважимо, що у зв'язку з цим фактом дещо дивує скепсис автора стосовно правомірності поняття “етнічна територія”, наявність якої (як і мови) є, як відомо, необхідною умовою для виникнення етносу. Хоча разом з тим не можна не погодитись з Р. Чмеликом, що ідентичність мешканців міжетнічного пограниччя (особливо якщо зважити, що українці і поляки є генетично спорідненими – слов'янськими народами) і справді є дуже складним явищем. Адже тут в минулому були поширені етнічно змішані – польсько-українські – шлюби. Не менш складною була й етнорелігійна характеристика мешканців розглядуваного пограниччя, оскільки звичний усталений стереотип на зразок: поляк = римо-католик, українець = греко-католик / православний часто не відповідав дійсності, а відтак ідентичність місцевого люду іноді бувала доволі запутаною і ускладненою. Після Другої світової війни і появи внаслідок державного кордону відчуженого пограниччя українці і поляки стали один для одного “чужими”, як зрештою й ті, хто приїхав на ці території в повоєнний час з-за Збруча. Автор також відзначає, що на пограниччі етнічний фактор не завжди виступав визначальним в категорії “чужості”. Більше того: всі прибульці без огляду на етнічну приналежність тривалий час є “чужими” і лише згодом можуть перейти до категорії “інших”, “своїх інших”, але все ж таки ніхто з них зазвичай не стає “своїм”. Лише з падінням тоталітарного кордону його мешканці еволюціонують від “чужих” до “інших”, яких перестають боятися.

Роман Чмелик запропонував періодизацію функціонування сучасного українсько-польського кордону. Специфіка перших двох періодів полягала у

несприйнятті його мешканцями пограниччя й наступному усвідомленні кордону як невідворотної реальності. Третій етап пов'язаний з лібералізацією прикордонного життя, яка проявилася в пожвавленні економічних і господарських стосунків між мешканцями пограниччя й покращенні їх добробуту. Четвертий етап викликав загальне невдоволення через погіршення візового режиму між Україною і Польщею. Зміни типів пограниччя, відкритість українсько-польського кордону в останнє десятиліття XX століття зумовили трансформації локальної ідентичності його мешканців та корекцію детермінації свого / іншого / чужого. Врегулювання наприкінці XX – початку XXI ст. більшості конфліктних ситуацій на пограничних територіях і позитивні тенденції у зміні ставлення до сусіда іншої національності свідчили про позитивну динаміку міжетнічних відносин.

В розділі 4 *“Ідентичність кордону в контексті європейських прагнень”* висвітлюється європейський вимір ідентичності сучасного українсько-польського кордону. Автор з'ясовує економічні причини зацікавлення українців Польщею, простежує формування позитивного образу поляків. Також Р. Чмелик зупиняється й на такому явищі як прикордонна торгівля і її впливу на заробітки населення та стандарти щоденного життя. Здобувач констатує наявність в української сторони прагнення якомога швидше зблизитись з країнами Європейського Союзу та зміну взаємного ставлення поляків і українців, що мало значний вплив на трансформацію образу “чужого”.

Значний інтерес становить також розділ 5 *“Культурна спадщина як чинник формування національної ідентичності”*. Автор простежує, як міжнародна прикордонна співпраця в галузі охорони пам'яток і обмін культурними цінностями на пограниччі сприяють утвердженню і зміцненню національної ідентичності. Пропагування і популяризація культурної спадщини, яка в умовах пограниччя нерідко належить до скарбниці кількох народів (українського, польського, єврейського) позитивно впливають на подолання негативних стереотипів у населення розглядуваних прикордонних територій. Особливе місце в цьому процесі займає потенціал українських і

польських музеїв. Саме вони і виважена музейна політика допомагають вивчати і популяризувати культурні надбання як власного народу, так і національних меншин. Зокрема, вони показують, що “інший” не означає – “гірший”, що сприяє встановленню взаєморозуміння і взаємоповаги.

Висновки розглядуваного дисертаційного дослідження є ґрунтовними, виваженими й впливають із поставлених у вступі мети і завдань. Список використаних джерел та літератури нараховує понад 600 позицій і оформлений відповідно до існуючих вимог. В ньому зазначено чимало найновіших закордонних праць іноземними мовами (польською, англійською, німецькою) з розглядуваних у дисертації питань. Додатки у вигляді світлин засвідчують реалії сучасного українсько-польського прикордоння.

Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження Романа Чмелика про сучасне українсько-польське пограниччя, слід вказати й на деякі недоліки, виявлені в ході його рецензування, та побажання:

1. На нашу думку джерельну базу дисертації Р. Чмелика базу істотно могло б розширити і збагатити залучення соціологічних матеріалів. Зокрема, можна було залучити матеріали опитування українських заробітчан в Польщі та на прикордонні й простежити зміну їх уявлень, поведінкових норм тощо.
2. Автор переважну більшість польових досліджень проводив у сільських місцевостях України і Польщі й чомусь не приділив уваги містам та містечкам українсько-польського прикордоння. Крім того, в додатках до дисертації слід було подати карту-схему українсько-польського прикордоння із зазначенням місцевостей, обстежених в ході польових етнографічних досліджень.
3. Можливо слід було навести паралелі із пограниччя з іншими сусідніми країнами, передовсім членами Європейського Союзу – Словаччиною, Угорщиною, Румунією.
4. Автор дещо ідеалізує міжвоєнний період у міжетнічних відносинах на українсько-польському пограниччі.

5. Що стосується сучасних етнічних стереотипів на міждержавному українсько-польському пограниччі, то хотілося б їхньої конкретизації, а не лише окреслення в форматі *свій / чужий / іний*.

6. Слід було показати вплив культурної спадщини українсько-польського залучивши матеріали про регіональну співпрацю театрів, бібліотек, організацію мистецьких пленерів, фестивалів тощо.

7. В списку публікацій автора, який нараховує 49 позицій, видається недоречною публікація 2 (Чмелик Р. Сім'я та сімейний побут. *Українське народознавство: навчальний посібник* / за ред. С.П. Павлюка. Київ: Знання, 2006. С. 197 – 230), оскільки є навчальною, а не науковою.

Підсумовуючи сказане, слід наголосити, що дисертація Р. Чмелика є актуальним, новаторським, завершеним дослідженням, виконаним на значному масиві оригінального (передовсім польового етнографічного) джерельного матеріалу, який автор вперше увів в науковий обіг. Висловлені зауваження і побажання суттєво не впливають на належну якість представленої до захисту наукової праці. Дисертація виконана й оформлена відповідно до існуючих вимог. Автореферат відображає зміст і основні положення дисертаційного дослідження.

Відтак вважаємо, що Роман Петрович Чмелик заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.05 – етнологія.

Завідувач кафедри етнології
Львівського національного університету
імені Івана Франка, професор, доктор
історичних наук

Роман Сілецький

Підпис Р.Б. Сілецького
ПІДТВЕРДЖУЮ
ВЧЕНИЙ СЕКРЕТАР
ЛЬВІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

